ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 21 (2009)

Θρησκεία και Κοινωνία

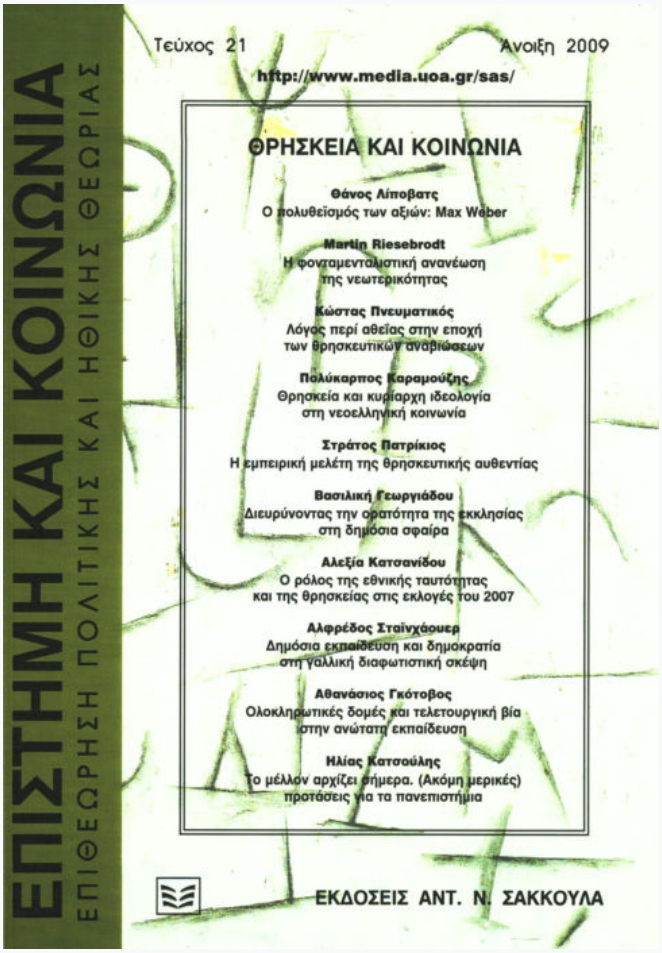

Robert Wuthnow, America and the Challenges of Religious Diversity [Αμερική και οι προκλήσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας]

Πέρσα Ζέρη

doi: 10.12681/sas.462

Copyright © 2015

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζέρη Π. (2015). Robert Wuthnow, America and the Challenges of Religious Diversity [Αμερική και οι προκλήσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας]. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, *21*, 273–280. https://doi.org/10.12681/sas.462

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Robert Wuthnow, *America and the Challenges of Religious Diversity [Αμερική και οι προκλήσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας]*, εκδ. Princeton University Press, Princeton 2005, 391 σελ.

Οι δυτικές κοινωνίες ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 βρίσκονται αντιμέτωπες με την αναβίωση του θρησκευτικού φαινομένου που είχε πάψει, υπό το πνεύμα του Διαφωτισμού, να αποτελεί θεμελιωτικό στοιχείο της κοινωνικής τάξης (M. Gauchet). Σε αυτό έχει ιδιαίτερα συμβάλει η εμφάνιση στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια των ισλαμικών και ισλαμιστικών κινημάτων, αλλά και η καθιέρωση θρησκειών για τις οποίες η παλιά ευρωπαϊκή διαφοροποίηση μεταξύ imperium και sacerdotium (μεταξύ πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας) δεν αποτελεί μέρος της παράδοσής τους. Σημασία έχει εδώ το γεγονός ότι αυτές οι θρησκείες εκλαμβάνουν τη σφαίρα του κοσμικού-πολιτικού χώρου όχι ως θετική προϋπόθεση της ελευθερίας, αλλά ως απειλή της δικής τους αυθεντικότητας, ως απορριπτέο αρνητικό περιορισμό (G. Vattimo). Ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, την 'καρδιά της κοινωνίας πολιτών', παρατηρείται μια 'πολιτική αναζωογόνηση' (J. Habermas) της θρησκευτικής πίστης, μια δυναμική σύνδεση της κοσμικής διαφοροποιημένης κοινωνίας με θρησκευτικές ομάδες.

Σημαντική συμβολή στην πραγμάτευση αυτών των φαινομένων αποτελεί το πρόσφατο βιβλίο του καθηγητή του Princeton, κοινωνιολόγου Robert Wuthnow, με τον τίτλο *America and the Challenges of Religious Diversity*. Ο συγγραφέας, με μακρόχρονη ερευνητική δραστηριότητα σε αυτόν τον τομέα, ερευνά το πώς και σε ποιον βαθμό ένα 'χριστιανικό έθνος' μπορεί να ενσωματώσει θρησκευτικές ομάδες των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις διαφέρουν σημαντικά από τον χριστιανισμό. Στηριζόμενος σε έναν μεγάλο αριθμό συνεντεύξεων σε βάθος, σε στοιχεία από μια νέα έρευνα σε εθνικό επίπεδο και σε δημοσιευμένο σχετικό υλικό, ο Wuthnow εξετάζει τους όρους με τους οποίους διαμορφώνεται η σχέση μεταξύ της χρι-

στιανικής κληρονομιάς της Αμερικής και της αυξανόμενης θρησκευτικής ποικιλομορφίας. Πραγματεύεται τις κοινωνικές και θρησκευτικές αντιλήψεις των Αμερικανών, τις αντιλήψεις των θρησκευτικών και τοπικών πολιτικών ηγετών καθώς και τη γλώσσα στην οποία εκφράζονται αυτές οι αντιλήψεις.

Αφετηριακή θέση της μελέτης είναι ότι οι θρησκευτικές ταυτότητες και η κατασκευή θρησκευτικού νοήματος από τους ανθρώπους παίζουν σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των πραγμάτων, στη συλλογική ζωή της κοινωνίας και στην προσωπική ζωή των ατόμων. Η αυξανόμενη θρησκευτική ποικιλομορφία αποτελεί μια πολιτισμική πρόκληση για τον απλό λόγο ότι η συνάντηση ανθρώπων με διαφορετικούς τρόπους ζωής, εθνικές ταυτότητες, εθνικές φαντασιώσεις, έθιμα και παραδόσεις (π.χ. η ελληνοαμερικανική κοινωνική ομάδα) τους αναγκάζει να σκεφθούν και να συγκρίνουν -ο γνωστός γερμανός κοινωνιολόγος D. Baecker αναφέρει μάλιστα ότι 'κουλτούρα είναι αυτό που καθιστά συγκρίσιμους τους μη συγκρίσιμους τρόπους ζωής'. Άλλωστε με τη μετανάστευση τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει η όψη της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στις ΗΠΑ, όπου δεν ισχύουν πια οι παλιές διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις παραλλαγές του χριστιανισμού και του ιουδαϊσμού ή ανάμεσα στους χριστιανούς και τον ιθαγενή πληθυσμό, αφού πλέον στο αμερικανικό χωνευτήρι συνυπάρχουν θεολογικά διαφορετικές παγκόσμιες θρησκείες όπως το Ισλάμ, ο βουδισμός ή ο ινδουισμός. Βασική είναι εδώ η επισήμανση ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν μεγάλη παράδοση στον σεβασμό των δικαιωμάτων διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων, αλλά και ότι η αμερικανική κουλτούρα είναι επίσης προϊόν μιας διακριτής χριστιανικής κληρονομιάς που βρίσκεται σε ένταση με την αυξανόμενη θρησκευτική και πολιτισμική ποικιλομορφία.

Στο πλαίσιο μιας ιστορικής ανάλυσης, ο Wuthnow αναφέρεται στη φιλελεύθερη αμερικανική παράδοση. Από την αρχή της δημιουργίας της χώρας, στην αυτοαντίληψη του Αμερικανού συνυπήρχαν οι διπλές ιδέες του χριστιανισμού και της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Καθοδηγητική αρχή των ιδρυτών των ΗΠΑ (Jefferson, Adams, Franklin) ήταν η δημιουργία ενός έθνους που θα αγκάλιαζε την ποικιλία των ομάδων σε μια βάση κοινών ηθικών αρχών που προέρχονταν κυρίως από τον χριστιανισμό. Στα μέσα του 20ού αιώνα το 96% των Αμερικανών πίστευε στον θεό. Τα πεντακόσια χρόνια συμβίωσης των αμερικανών χριστιανών, που προέρχονταν από την

Ευρώπη, με άλλες θρησκείες διαμόρφωσαν αποφασιστικά την αντίληψή τους για τον εαυτό τους και για τη θέση τους στον κόσμο, η δημοκρατική δομή της χώρας τους όμως αποτελούσε τη βάση για την προάσπιση των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών και κατ' ακολουθίαν οι αμερικανοί χριστιανοί ήταν προετοιμασμένοι να προσαρμοσθούν στη θρησκευτική ποικιλία μ' ένα πνεύμα ανεξιθρησκίας. Το βιβλίο αυτό ερευνά το κατά πόσο η νέα θρησκευτική ποικιλομορφία έχει οδηγήσει τους χριστιανούς Αμερικανούς να ξανασκεφθούν την παραδοχή ότι η Αμερική είναι κατά βάση χριστιανική ['a Christian nation'].

Μετά από μια σύντομη σκιαγράφηση της ιστορίας της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στις ΗΠΑ, της κατασκευής των ιθαγενών ως 'Άλλων' από τους ευρωπαίους αποίκους και της ενσωμάτωσης μιας ποικιλίας χριστιανικών ομάδων, ο Wuthnow ερευνά την πραγματικότητα της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στις σημερινές Ηνωμένες Πολιτείες, όπου υπολογίζεται ότι ζουν 2 εκατομμύρια μουσουλμάνοι, 2,4 εκατομμύρια βουδιστές και 1,3 εκατομμύρια ινδουιστές. Στη συνέχεια, στο κείμενο προτάσσεται μια αναφορά στην πολιτική κουλτούρα των ΗΠΑ και επισημαίνεται ότι η πιο βασική αξία των Αμερικανών είναι η ελευθερία του να διαλέγει κανείς σε τι θα πιστέψει, αφού κεντρικά στοιχεία της αμερικανικής κουλτούρας είναι ο σεβασμός για τα ατομικά δικαιώματα, μια κοινή άποψη για τους ηθικούς κανόνες και η αρχή ότι όπου υπάρχει αγορά αγαθών και δυνατότητα επιλογής υπάρχει και αγορά ιδεών. Η νομική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και οι φιλελεύθερες παραδόσεις δίνουν σε όλους τους πολίτες τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην αμερικανική επιχειρηματικότητα, στο κοινό νοσοκομειακό σύστημα, στις συγκοινωνίες, την εκπαίδευση κ.λπ.

Η θρησκεία ως ένα σύστημα πεποιθήσεων κατέχει κεντρική θέση στην ανάλυση του Wuthnow. Τονίζεται ότι η θρησκεία ως ηθική τάξη είναι μέρος του πώς οι άνθρωποι ορίζουν τους εαυτούς τους ατομικά και σε ομάδες και γι' αυτό είναι σημαντική για κάθε άτομο, είτε πιστεύει είτε όχι. Η θρησκεία ως πηγή ηθικής καθοδήγησης επηρεάζει το πώς σκέπτονται και συμπεριφέρονται οι άνθρωποι, τους τομείς της προσωπικής ηθικής, της προσφοράς, της δικαιοσύνης κ.λπ., επίσης υποδηλώνει ευθύνες που η ενεργοποίησή τους αποτελεί ένα στοιχείο συνοχής των κοινωνικών δεσμών. Ο συγγραφέας παρατηρεί ότι ως κοινωνία δεν διαθέτουμε τα αναγκαία εφόδια για να εξετάσουμε τις διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα σε ανταγωνι-

στικές θρησκευτικές παραδόσεις, επειδή είμαστε εγκλωβισμένοι στα πολιτισμικά και θρησκευτικά συμφραζόμενα που γνωρίζουμε. Σε αυτό το πλαίσιο ο Wuthnow χρησιμοποιεί την έννοια του θρησκευτικού ανακλαστικού πλουραλισμού [reflective pluralism], η οποία αναλύεται στο τελευταίο κεφάλαιο και εμπεριέχει κάτι περισσότερο από την απλή συνύπαρξη πολλών παραδόσεων, όπως υποδηλώνεται στην έννοια της θρησκευτικής ποικιλομορφίας [religious diversity].

Στο επίκεντρο του βιβλίου βρίσκεται μια τυπολογία των Αμερικανών με βάση το πώς απαντούν στην αυξανόμενη θρησκευτική και πολιτισμική ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει την κοινωνία τους. Οι φιλελεύθεροι χριστιανοί [spiritual shoppers] που είχαν εμπειρίες με θρησκευτικές ελευθερίες και πρακτικές εκτός της χριστιανικής παράδοσης, θεωρούν όλες τις θρησκείες ως εξίσου αληθείς, είναι ανοικτοί στις διάφορες πηγές της θρησκευτικής αλήθειας και αποτελούν το 31% των ερωτηθέντων σε μια έρευνα σε εθνικό επίπεδο με τίτλο 'Religion and Diversity'. Οι ανεκτικοί χριστιανοί [inclusive Christians], παρότι πιστεύουν στην υπεροχή του χριστιανισμού, σέβονται την αλήθεια των άλλων θρησκειών, αποδέχονται τη θρησκευτική ποικιλομορφία χωρίς να την υποστηρίζουν ενεργά και πιστεύουν, μαζί με τους φιλελεύθερους, ότι η θρησκευτική ελευθερία εμπλουτίζει τη ζωή - αυτοί συνιστούν το 23% των Αμερικανών. Οι μονολιθικοί χριστιανοί [exclusive Christians] πιστεύουν στην αποκλειστικότητα του χριστιανισμού και στον Χριστό ως σωτήρα τους και βλέπουν αρνητικά τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Πρόκειται για το 34% των Αμερικανών. Και οι τρεις αυτές ομάδες των χριστιανών επηρεάζονται από τη θρησκευτική τους ανατροφή όσον αφορά τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Στην έρευνα για την ταυτοποίηση αυτών των τριών κατηγοριών εξετάζονται συστηματικά οι παραλλαγές στις απαντήσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία και τις διάφορες πηγές της θρησκευτικής αλήθειας σε σύνδεση με εμπειρίες των ερωτώμενων με άλλες θρησκευτικές παραδόσεις και τον τρόπο πρόσληψης των παγκόσμιων θρησκειών. Για να εξηγήσει τις διαφορές ανάμεσα στους ερωτώμενους ο Wuthnow ερευνά τις διαφορές που υπάρχουν όσον αφορά στην ηλικία, την εκπαίδευση, τη μόρφωση των γονιών, την περιοχή, το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, τη θρησκευτική παράδοση, την επίσκεψη των τόπων λατρείας κ.λπ. Διαπίστωσε ότι η θρησκεία και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα στα οποία εντάσσονται τα άτομα επι-

δρούν στις αντιλήψεις τους για τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Επίσης εξέτασε πώς διαχειρίζονται τη θρησκευτική διαφορετικότητα οι 300.000 χριστιανικές κοινότητες, στηριζόμενος σε ποιοτικές συνεντεύξεις βάθους με πενήντα ιερωμένους σχετικά με τα διαθρησκευτικά τους προγράμματα και δραστηριότητες. Διαπιστώνει ότι η πλειοψηφία των εκκλησιών και ο κλήρος αντιμετωπίζουν τη θρησκευτική ποικιλομορφία με το να αποφεύγουν δύσκολα ερωτήματα θρησκευτικής ερμηνείας, ότι προτιμούν ν' ακολουθούν στρατηγικές του μάρκετιγκ και αποφεύγουν τη διαχείριση των σχέσεων με άλλες θρησκείες.

Ο Wuthnow τονίζει ότι το πώς οι άνθρωποι σκέπτονται για τη θρησκευτική ποικιλομορφία συνδέεται με τις θεολογικές τους παραδοχές. Είναι χαρακτηριστικές οι διαφορές ανάμεσα στους φιλελεύθερους, αφενός, και τους ανεκτικούς και μονολιθικούς χριστιανούς, αφετέρου. Οι φιλελεύθεροι χριστιανοί δεν συνδέουν την αμερικανική εθνική ταυτότητα με τον χριστιανισμό, αντλούν τις θρησκευτικές τους ιδέες από διάφορες μη χριστιανικές πηγές, είναι εξοικειωμένοι με μη χριστιανικές θρησκείες και έχουν επαφές με μη χριστιανούς. Οι ανεκτικοί και μονολιθικοί χριστιανοί αντίθετα γνωρίζουν πολύ λίγα για άλλες θρησκείες πλην του χριστιανισμού αν και οι ανεκτικοί αποδέχονται άλλες κοσμοαντιλήψεις χωρίς, ωστόσο, να γνωρίζουν το περιεχόμενό τους. Ο Wuthnow επισημαίνει με έμφαση ότι σε μια θρησκευτικά ποικιλόμορφη κοινωνία, όπου λίγοι κατανοούν ή ενδιαφέρονται για θρησκευτικές πεποιθήσεις πέρα από τις δικές τους, υπάρχει ο κίνδυνος να θεωρηθούν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ιδιωτική υπόθεση. Αυτό το γεγονός δημιουργεί τις προϋποθέσεις για συγκρούσεις και παρανοήσεις, όπως προκύπτει από τις ανησυχητικές αντιλήψεις που έχουν ερωτώμενοι για μέλη μη χριστιανικών παγκόσμιων θρησκειών. Για παράδειγμα, το 20% των ερωτώμενων υποστηρίζει ότι πρέπει να μην επιτραπεί σε μουσουλμάνους, βουδιστές και ινδουιστές να μεταναστεύσουν στις ΗΠΑ· επίσης οι μισοί από τους μονολιθικούς χριστιανούς και αρκετοί από τους ανεκτικούς δεν επιθυμούν ισχυρότερη παρουσία βουδιστών, μουσουλμάνων και ινδουιστών στη χώρα τους, ενώ δεν λείπουν φυσικά και τα αρνητικά στερεότυπα για το ισλάμ ('φανατικοί', 'στενόμυαλοι', 'παράξενοι').

Ωστόσο, αναπόσπαστο στοιχείο της αμερικανικής κουλτούρας είναι η αντίληψη ότι είναι θεμελιακά σωστό να συμμετέχουν οι πολίτες σε διάφορες κοινωνικές σχέσεις, ότι οι διαφορές μας με άλλους ανθρώπους μας κά-

νουν καλύτερους, πιο δυνατούς, σκεπτόμενους και ενδιαφέροντες και, τέλος, ότι από πολλές επόψεις η αμερικανική κουλτούρα είναι μια εκκοσμικευμένη κουλτούρα, παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι δηλώνουν ότι πιστεύουν στον θεό. Όταν δημιουργούνται εντάσεις για θρησκευτικούς λόγους, η συμπεριφορά των Αμερικανών καθορίζεται περισσότερο από φιλελεύθερες παρά από θρησκευτικές πεποιθήσεις. Οι θρησκευτικές διαφορές περιορίζονται από την ύπαρξη ενός φιλελεύθερου λόγου βαθιά ριζωμένου στην αμερικανική πολιτική κουλτούρα. Η πίστη στον συμβιβασμό, όταν πρόκειται για τη συλλογική ειρήνη και τις ατομικές ελευθερίες, η απόρριψη δημοσίως πολιτισμικών προκαταλήψεων (ακόμη και αν κατά βάθος υπάρχουν), ο διαχωρισμός της ιδιωτικής άσκησης των θρησκευτικών πρακτικών από τη δημόσια σφαίρα αποτελούν θεμελιακά στοιχεία της αμερικανικής πολιτικής κουλτούρας. Παρά τη θρησκευτική ποικιλομορφία δεν υπάρχουν δείγματα συγκρητισμού στον αμερικανικό χριστιανισμό του οποίου, ωστόσο, η κυρίαρχη θέση στον πολιτισμό επηρεάζεται αποφασιστικά από τη διαφήμιση και τη μαζική κατανάλωση.

Ο Wuthnow διαπιστώνει ότι στην αμερικανική κοινωνία μπορεί μεν να υπάρχει θρησκευτική, εθνοτική και πολιτισμική ποικιλία, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι υπάρχει αναγκαστικά και πλουραλισμός. Η ανοχή του Άλλου δεν είναι το ίδιο πράγμα με τον ανακλαστικό πλουραλισμό. Ο γνήσιος πλουραλισμός αφορά το πώς σκεπτόμαστε για την πολιτισμική ποικιλία, πώς ανταποκρινόμαστε σε αυτή με τις στάσεις μας και τον τρόπο ζωής, κατά πόσο την αποδεχόμαστε θερμά, την αγνοούμε ή επιλέγουμε απλά να συνυπάρχουμε με αυτή. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι το μεγαλύτερο εμπόδιο για τον πλουραλισμό στις ΗΠΑ δεν είναι η εξάπλωση των διαφορών στην κοινωνία τους, αλλά η απροθυμία των πολιτών της να αναγνωρίσουν το γεγονός ότι υπάρχουν πραγματικές διαφορές. Οι θρησκείες προσφέρουν ριζικά διαφορετικές αντιλήψεις για το πώς μπορούν να αποκτήσουν οι άνθρωποι την εμπειρία του θείου (του κακού και της σωτηρίας, του θανάτου και της αθανασίας κ.λπ.), αντιλήψεις που ιστορικά αποτέλεσαν αφορμή για προκαταλήψεις, μίσος, πολέμους, αιματοχυσίες. Όμως οι θρησκευτικές ομάδες στις ΗΠΑ έχουν μάθει να ζουν ειρηνικά και αυτό οφείλεται εν πολλοίς στο δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης. Ο Wuthnow πιστεύει ότι οι εντάσεις μπορούν να λυθούν μέσω διαβουλεύσεων και ότι σε μια διαφοροποιημένη κοινωνία το δημόσιο καλό εξαρτάται από τις 'συνήθειες του μυα-

λού' ['habits of mind'] (John Dewey), δηλαδή από την στοχαστικότητα [mindfulness] όσον αφορά τις κοινωνικές συνθήκες και θεσμούς. Τάσσεται υπέρ ενός ανακλαστικού πλουραλισμού που συνεπάγεται αυτήν τη στοχαστικότητα, δηλαδή την ικανότητα των ηγετών και πολιτών μιας κοινωνίας να σκέπτονται για τους λόγους της διαφορετικότητας των ανθρώπων, αλλά και να αφιερώνουν χρόνο και ενέργεια για διαβουλεύσεις με ομάδες και άτομα που οι θρησκευτικές τους πρακτικές είναι διαφορετικές από τις δικές τους.

Το πρότυπο του ανακλαστικού πλουραλισμού σύμφωνα με τον Wuthnow βασίζεται στη δύναμη του χαρακτήρα, στην ικανότητα να τα βγάζουμε πέρα με τις διαφορές μας, να κάνουμε επιλογές για το ποιοι θέλουμε να είμαστε και ποια σχέση να έχουμε με αυτούς με τους οποίους δεν έχουμε κοινές πεποιθήσεις και πρακτικές. Αυτή η έμφαση στο άτομο βοηθά στην αποφυγή εθνοτικών και φυλετικών στερεοτύπων που εμποδίζουν την κοινωνική αλληλόδραση και κατανόηση, διότι οι άνθρωποι μαθαίνουν να αναπτύσσουν σχέσεις ο ένας με τον άλλο ως ξεχωριστά άτομα και όχι ως εκπρόσωποι κοινωνικών κατηγοριών. Σε αυτό το πλαίσιο επισημαίνεται ότι ο καλύτερος τρόπος για την επίτευξη θρησκευτικής συνεργασίας είναι η ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων με ενδιαφερόμενα άτομα και τοπικές ομάδες και όχι οι διεργασίες για σύναψη τυπικών συμφωνιών στα υψηλότερα κλιμάκια της θρησκευτικής ιεραρχίας, διότι έτσι αποφεύγονται οι δικαστικές διαμάχες για θεολογικά ζητήματα που παρατηρούνται όταν θρησκευτικές οργανώσεις επιδιώκουν τυπικές συμφωνίες.

Τέλος, ο Wuthnow αναφέρει ότι ο σιωπηρά αποδεκτός μύθος του 19ου και του 20ού αιώνα ότι οι ΗΠΑ είναι βασικά μια χριστιανική χώρα καταρρίπτεται από την προφανή θρησκευτική ποικιλομορφία. Όμως θεωρεί ότι, εφόσον η θρησκεία σε όλες της τις παραλλαγές είναι μια κατηγορία της κοινωνικής ζωής, είναι αναγκαίος ο στοχασμός σχετικά με τη φύση της θρησκείας, τις θρησκευτικές παραδόσεις, για το πόσο πολλή ή λίγη θρησκεία θα έπρεπε να είναι μέτρο της δημόσιας ζωής. Είναι αναγκαία η συμφιλίωση των αρετών του πολιτικού φιλελεύθερου πλουραλισμού (π.χ. το ανοικτό μυαλό) με τη θρησκευτική αρετή της αλήθειας και της πίστης. Όπως αναφέρει:

> Συγκεκριμένα, η πολιτική αρετή του να έχει κανείς ανοικτό μυαλό θα έπρεπε να περιλαμβάνει και τον σεβασμό γι' αυτούς που φαίνεται να μην έχουν ανοι-

κτό μυαλό. Ο θρησκευτικός πλουραλισμός μόνον τότε σέβεται γνήσια τη θρησκευτική ποικιλομορφία, όταν αποδέχεται ως νομιμοποιημένη τη δύναμη των βαθιών θρησκευτικών πεποιθήσεων στην προσωπική και δημόσια ζωή.

Το βιβλίο αυτό του Wuthnow είναι μια καλοζυγισμένη και βαθυστόχαστη μελέτη, που η μεγαλύτερή της αρετή συνίσταται στην πρόσκληση που απευθύνει να σκεφθούμε σχετικά με την πολιτισμική και θρησκευτική σημασία της γνήσιας θρησκευτικής ποικιλομορφίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για εμάς στην Ελλάδα που δεν έχουμε κατορθώσει ούτε ένα τζαμί να χτίσουμε στην Αθήνα για τις δεκάδες χιλιάδες μουσουλμάνων που ζουν εδώ.

Πέρσα Ζέρη

Pippa Norris & Ronald Inglehart, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide [Το ιερό και το εκκομισκευμένο. Θρησκεία και πολιτική στον κόσμο]*, Cambridge University Press, 2005, 329 σελ.

Για πολλά χρόνια, μεγάλος αριθμός κοινωνικών επιστημόνων αντιμετώπιζε τη θρησκεία με δυσαρέσκεια και υπεροψία, ως ένα ξένο σώμα στην καρδιά της νεωτερικότητας. Οι ρίζες της έπρεπε να αναζητηθούν στις σκοτεινές απαρχές της ανθρωπότητας και ως εκ τούτου η θρησκεία ερχόταν σε πλήρη αντιδιαστολή με τον ορθολογισμό και το κριτικό πνεύμα της σύγχρονης εποχής.

Αυτό που οδήγησε τους ανθρώπους σε πανάρχαιες εποχές να δεχτούν την ύπαρξη ενός 'άλλου κόσμου', δεν ήταν μια ενόρμηση και ανάγκη, αλλά ένα λάθος στην ερμηνεία ορισμένων φυσικών γεγονότων, άρα μια σαστιμάρα της διάνοιας. Με αυτά τα λόγια συνόψισε ένας από τους γνωστότερους πολέμιους του χριστιανισμού, ο Friedrich Nietzsche, στο έργο του *Η Χαρούμενη Γνώση*, όχι μόνο την προσωπική του αντίληψη αλλά και το πνεύμα πολλών διανοουμένων μιας ολόκληρης εποχής.

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κριτικής στάσης των κοινωνικών επιστημόνων απέναντι στη θρησκεία διαδραμάτισαν αναμφισβήτητα οι απόψεις των Marx, Weber, Durkheim και Freud, οι οποίοι προσέγγισαν το φαινόμενο από την ιδιαίτερη οπτική γωνία που διακρίνει συνολικά το έργο καθενός. Ο Marx εκλάμβανε τη θρησκευτική πίστη ως ψευδή συνείδηση που αντανακλούσε τις ταξικές δομές της κοινωνίας, ενώ ο Freud την α-